

grunden bevægelse og ekspansion, og det er således livets 'natur' at gå til grunde. Böwadt konkluderer, at Nietzsche uden tvivl selv har en rem af den livsfilosofiske hud – og at netop livsfilosofien blev brugt til at legitimere begge verdenskrige.

Ole Morsing skriver i bogens bedste bidrag om Thomas Manns Nietzscheportræt i *Doktor Faustus*, en roman Mann selv omtaler som en 'Nietzsche-roman'. Mann skrev imidlertid ikke blot *om* Nietzsche, men tænkte *med* ham i et forsøg på at gribe og forstå den sjælens pagt med det dæmoniske, som ifølge Mann synes at løbe som en rød tråd gennem Tysklands historie, og som på katastrofal vis kulminerer i nazismen. Morsing påpeger, at Manns konservatisme i høj grad er inspireret af Nietzsches anti-politiske tænkning. Over for oplysnings- og fornuftsidealener sætter Mann før første verdenskrig den tyske ånd med dens irrationelle og dunkle elementer. Mann ændrer dog senere syn på sagen. Nu bliver det aristokratiske ideal opfattet som udtryk for en dødsdrift, og Mann bliver kosmopolit, demokrat og europæer. Derfor må han, der til det sidste opfatter Nietzsche som sin betydeligste inspiration, alligevel ende med at kritisere Nietzsche for at ville adskille instinkt og intellekt, liv og moral. Mennesket kan ikke leve uden moral.

Der er samlet set tale om en spændende samling af artikler – også selv om nogle af artiklerne mangler et samlet greb og en klar struktur. Redaktørernes dobbelte ambition, som citeret ovenfor, opfyldes kun til dels, idet der ikke er tale om en kritisk undersøgelse af Nietzsches forfatterskab. Men det er vel også en umulig opgave at stille sig, når det netop handler om *receptionen* af Nietzsche?

Lars K. Bruun

Nicholas Adams

Habermas and Theology. Cambridge: Cambridge University Press 2006. 267 s. £ 17,99.

Nicholas Adams, skotsk anglikansk teolog, drøfter i sin bog, hvordan mennesker fra forskellige kulturelle og religiøse traditioner kan tale sammen i den moderne verden. Til den ende gennemgår han Jürgen Habermas' forfatterskab, der jo med sine begreber om "kommunikativ handlen" og "diskursetik" netop forsøger at identificere muligheden for "ægte" samtale i det offentlige rum. Adams vil hverken kritisere eller forsvare Habermas, skriver han selv, men simpelthen afprøve hans teorier og evt. forbedre dem. Kritik er der nu ellers nok af og sommetider i den deciderede småtingsafdeling, som når Adams f.eks. bruger flere sider på at vise, at et bestemt Habermas-citat ikke yder Hegel retfærdighed. Eller når han gentagne gange harcellerer over Habermas' "lack of theological education". Men ellers går hovedkritikken selvfølgelig på Habermas' teori om "sprogliggørelsen af det sakrale": at religionen, som engang bandt menneskers opfattelse af verden sammen, nu er afløst af den kommunikative handlen, hvor argument står over for argument, og

hvor det derfor ideelt set må gælde om, at det bedste argument vinder – om fornødent på tværs af alle religiøse eller andre traditioner. For det første har religionen, herunder den kristne, selvfølgelig ikke udspillet sin rolle – noget som Habermas jo i øvrigt selv har anerkendt i de seneste år, bl.a. i sin diskussion med den nuværende pave. Men for det andet, og det gør Adams meget ud af, kan man ikke opstille en sondring mellem religionernes fortællinger (narratives) og den, ifølge Habermas, ikke-narrative form for samtale: argumentationen eller diskursen. Alle religionernes fortællinger er før som nu blevet fulgt op af argumentationer. Og hvordan det så kan foregå i dag, giver Adams et bud på ved i det sidste kapitel at skitsere en form for åbenbart igangværende “scriptural reasoning”, hvor jøder, kristne og muslimer taler sammen ud fra hver deres tradition og hver deres hellige skrift. “Scriptural reasoning” viser altså, ifølge Adams, at argumentationen, den kommunikative handle, ikke har afløst religionen, men at begge dele kan bestå side om side.

Adams, der synes meget velorienteret i tysk filosofi, forholder sig teologisk næsten udelukkende til den engelsksprogede verden (en undtagelse i kapitlet “Habermas in dialogue with theologians”, der præsenterer Habermas’ replikker til en række tyske filosoffer og teologer, heriblandt undertegnede!), og Habermas’ egne værker diskuteres på grundlag af de engelske oversættelser. Det gør bogen til tung læsning. Og man må nok sige, at den er lidet kongenial med Habermas himself. Han vil kunne replicere (som han gjorde i sin replik til undertegnede): “I ask myself *who* recognises himself or herself in this interpretation”. På den anden side giver bogen så også et interessant indblik i, hvordan man i dag fra anglikansk teologisk hold forsøger at tackle problemerne med den multikulturelle og multireligiøse moderne verden.

Jens Glebe-Møller

Karsten Hermansen

Kirken, kongen og enevælden. En undersøgelse af det danske bispeembede 1660-1746. Odense: Syddansk universitetsforlag 2005. 424 s. Kr. 300.

Forf. har sat sig for at undersøge biskoppernes forhold til og betydning for kongemagten under den tidlige enevælde, og for at få styr på dette meget store overordnede emne inddeler han sit projekt i tre dele: 1) bispeembedets indhold og funktioner, 2) rekrutteringen af biskopperne og 3) biskoppernes indflydelse på den kirkepolitiske og teologiske udvikling. Hvad første del angår trækker forf. linjen op fra reformationstidens lovgivning om bispeembedet i Kirkeordinansen til Danske Lov, og han betoner, at der ikke er tale om en reel fornyelse i Danske Lov eller i lovgivningen lige derefter. Som årsag angives, at lovgivningen var *stram* nok til enevoldsstyrets brug, kirke og konge arbejdede frem mod samme mål. Biskoppen skulle sørge for kirketugten og beskytte det enevældige kgl. styre, og forf. viser, hvorledes dette blev udfoldet gennem visitatserne, diciplineringen af gejstlige og lægfolk og gennem kroningen og salvingen af majestæterne. Kapitlerne om biskoppernes